

УДК 94 (477.43/44)
ББК 63.3(4Укр3)
С 24

Рецензенти: П. П. Брицький – доктор історичних наук, професор (м. Чернівці),
О. П. Григоренко – доктор історичних наук, професор (м. Хмельницький)

С 24 Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткоznавства (Науковий вісник «Межибіж») / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Держ. історико-кул't. заповідник «Межибіж», Хмельницька обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2016. – № 1. – 360 с.

У збірнику вміщені статті за підсумками П'ятнадцятої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: досягнення та тенденції розвитку охорони, дослідження та реставрації пам'яток історії і архітектури Східної Європи», яка розглядається 24 червня 2016 року в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж». В публікаціях на основі широкого кола джерел, які переважно вперше вводяться в науковий обіг, розглядаються актуальні проблеми збереження, дослідження та пристосування пам'яток історії і архітектури України і зарубіжжя, зв'язок об'єктів нерухомої спадщини з культурним ландшафтом, використання пам'яток з метою розвитку заповідної та музейної справи.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Редакційна колегія: доктор історичних наук, професор А. Г. Філінюк (*співголова*); О. Г. Погорілець (*співголова*); доктор історичних наук, професор Баженов Л. В. (*співголова*); доктор історичних наук, професор В. П. Газін; доктор історичних наук, професор О. М. Завальнюк; доктор історичних наук, професор А. С. Копилов; доктор історичних наук, професор В. С. Лозовий; доктор історичних наук, професор В. С. Прокопчук; доктор історичних наук, професор В. С. Степанков; кандидат історичних наук А. М. Трембіцький; І. В. Западенко (*відп. секретар*).

Рекомендовано до друку Вченому радио Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» (протокол №3 від 23 червня 2016 р.) та ухвалою Центру дослідження історії Поділля (протокол № 5 від 25 серпня 2016 р.)

Текст доступний на умовах ліцензії
"Creative Commons із зазначенням авторства
- Поширення на тих самих умовах"

© ДІКЗ «Межибіж», 2016
© Автори публікацій, 2016

Список використаних джерел: 1. Рыбаков Б. А. Древняя Русь: Сказания. Былины. Летописи. – Москва. – 1963. – С. 250. 2. Археологічні дослідження в Україні. 2013. – К., 2014. – С. 155-156. 3. Шмаглій Н. М. Отчет по разведке на территории Каневского водохранилища за 1960 год. – Архів ІА НАН України. – Ф.1960/26. – С. 13. 4. Петрашенко В. О., Коцюба В. К. (каталог археологічних пам'яток). – К., 1999. – С. 56. 5. Гончаров В. К. Отчет об исследовании городища Иван за 1962 год. – Архів ІА НАН України – Ф. 1962/13. 6. Slownik Geograficzny Królestwa Polskiego – Варшава. – 1889. – с.171-172. 7. Книга Большому Чертежу. – Москва – Ленинград. – 1950. – с.107. 8. Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – Київ: Наукова думка; Кембрідж (Мас.) Укр. наук. ін – т. – 1990. – 256 с. – С.14. 9. Р-сякий В. Од Києва до Канева. Історичні місцевості. – К., 1919, №40 – С. 16. 10. Страна казаков. До 350 – летия Переяславской Рады. – К., «Радуга». 2004. – С. 142. 11. Універсал гетьмана Івана Скоропадського від 28 травня 1709 року. – Центральний Державний історичний архів України. – Ф. 1708, оп. 1, сп. 97.

Summary. The scientific lecture is devoted to research of Old settlement XI-XIII centuries and the castle of XVI-XVIII centuries, which is located on the northern outskirts of the city Rzhyshchiv in the mouth of the river of Leglych, right influx of the Dnipro. Analysis of mentions about a castle in historical sources and archaeological research in 2013 confirmed existence of Rzhyshchiv castle and place of his location.

* * *

*Сергій Маярчак
м. Хмельницький*

БАКОТСЬКИЙ СКЕЛЬНИЙ МОНАСТИР

Узагальнено основні здобутки вивчення християнського скельного монастиря XI-XIV ст. літописної Бакоти у Середньому Подністров'ї й висловлено нові погляди щодо його історичного минулого.

Археологічне вивчення літописної столиці Пониззя міста Бакота [1, с. 85-105] власне розпочалося наприкінці XIX ст. з розкопок скельного монастиря на околиці одноіменного села (тепер затоплене Дністровським водосховищем у Кам'янець-Подільському районі Хмельниччини), на горі Білій. Бажання знайти скарби, начебто заховані на горі, спонукало місцевих селян копати там при нагоді. Особливо активними самовільні розкопки були у 1872, 1882, 1885 й 1889 рр. [2, с. 87]. 1883 р. у селі проводили археологічні дослідження В. Б. Антонович і його майбутня дружина К. М. Мельник. На вершині гори Білої (ур. Курник) В. Б. Антонович дослідив спіралеподібну печеру, що спускається двома обертами униз. Нижній її отвір виходить у скелі на обрив, що перпендикулярно спускається до підніжжя гори. У нижньому обреті печери

В. Б. Антонович виявив дві невеликі келії. Дослідник інтерпретував печеру як хід, що сполучав монастир з вершиною гори, де, як він припускав, був колись замок [3, с. 101-102; 4, с. 108-116]. (Повторно «Печера Антоновича» була досліджена лише 2002 р. групою спелеологів на чолі з Б. Т. Рідущем. У підсумку, зокрема, тут було виявлено фрагменти давньоруської кераміки та людських кісток. Експедиція Б. Т. Рідуша тоді обстежила й інші печери комплексу, залишила низку цінних фото та креслень [5]).

К.М. Мельник зосередилася на дослідженні ур. Монастирище у підніжжі гори Білої, нижче згодом відкритих келій монастиря. Площою майже 2 га, воно займало похилий високий берег, що заходив у Дністер у вигляді півострова. Півострів навіть під час повені не затоплювався водою і був добре захищений,

оскільки зі східного боку прилягав до крутого схилу, що переходив зверху у круту скелю, а з інших боків був оточений водою або ж болотом. У північній частині урочища К. М. Мельник обстежила залишки «стіни цикlopічної будови» без цементу, яка тягнулася від великої брили, що лежала над самою річкою, до підніжжя гори. Там же були виявлені, на її погляд, мегаліти зі стародавніми петрогліфами. Дослідниця припускала, що саме на цьому місці раніше був монастир [6, с. 120-122]. (За інформацією мистецтвознавця К. В. Широцького, який опублікував 1912 р. свої враження від екскурсії до Бакоти, у 1886 р. обстежені К. М. Мельник «стіну» та мегаліти нібито розібрали, бо «до них розбивалися Дністрові галери» [7, с. 73]).

У липні 1889 р. між урочищами Курник і Монастирище, на схилі гори Білої, бакотські селяни розкопали вирубані у скелі ніші, де стали траплятися різноманітні предмети. Були також знайдені наскельні написи уставом «Григорий уздвиг место се», «Благослови Христос Григорія Игумена давшего силу Святому Михаилу» та фрагменти інших [8; 9, с. 113; 10, с. 24, рис. 114]. Так було виявлено основну частину скельного монастиря та з'ясовано, що він був чоловічий і заснований Григорієм на честь Святого Михаїла. Головно на підставі згаданих написів початок функціонування монастиря датують давньоруським часом. Написи за палеографією датував (за спогадами І. С. Винокура) М. М. Тіхоміров, який відвідав монастир у 1962 р., відповідно, перший – кінцем XI – початком XII ст., а другий – кінцем XII – початком XIII ст. [11, с. 201; 12, с. 424]. В. Б. Антонович припускав [13, с. 116], що бакотський ігумен Григорій був тим самим Григорієм, ігуменом монастиря у Полонному («человекъ свѧтъ. ако же не боудеть. перед нимъ. и ни по немъ не боудеть»), про якого згадується у Галицько-Волинському літописі під 1255 і 1267 рр. [14, Стб. 859, 867]. Але таке ототожнення суперечить датуванню написів, де йдеться про ігумена Григорія, за М.М. Тіхоміровим. Біля написів про Григорія вирізьблено рівносторонній хрест, утворений трикутниками, що сходяться вершинами усередину. Такого ж типу хрести нещодавно виявлені у культовому печерному комплексі на горі Білій поруч сусіднього з Бакотою затопленого тепер села Студениця [15, с. 321]. При розкопках 1889 р. селяни натрапили також на

кам'яну стіну на вапняковому розчині завдовжки близько двох сажнів і завширшки 1,75 аршина. Один її кінець впирається у скелю, а інший – опускається вниз по схилу напроти стіни, обстеженої К. М. Мельник на півострові. Висота Білої гори над звичайним рівнем води у Дністрі тоді становила 75 сажнів, а селянські розкопки проводились на висоті 27 сажнів над рівнем води у Дністрі, за 45 сажнів від річки [16, с. 1134-1135].

У Бакоту знову прибув В. Б. Антонович і керував розкопками, що тривали протягом одного тижня липня 1891 р. і з 7 до 25 серпня 1892 р. Існує думка про участь в Бакотській експедиції М.С. Грушевського [17, с. 40; 18, с.51; 19, с. 227]. Втім, якщо перевірити джерела, на котрі спираються прибічники цієї думки, то можна зробити якраз протилежний висновок: М. С. Грушевського у Бакоті не було, десь вкрадлася помилка.

Зрештою з'ясувалося таке. На майданчику завбільшки 29×8-9 м, що витягнувся смугою уздовж урвища на висоті 70 м над рівнем води в Дністрі, на відстані 8-9 м від краю схилу Білої гори виявлено три печери. У скельній підлозі печер зафіксовано 19 прямокутних продовгастих заглиблень – гробниць (аркосоліїв). У деяких з них виявлені перевідкладені людські кістки. Крім того, відкрито 17 ніш для покійників у стінах печер. Ніші мали видовбини для закриття їх плитами або ж дошками, плит не знайдено. По боках угорі над нішами виявлено місця від цвяхів чи гачків від лампад. Були виявлені і залишки кам'яних стовпів, які, очевидно, колись підтримували кам'яне чи дерев'яне склепіння церкви монастиря. У вівтарній частині решток церкви, посередині арки, був розчищений престол у вигляді великого каменю з рівною у верхній частині поверхнею, подібний престолу Іоано-Хрестительської церкви Лядавського скельного монастиря на сучасній Вінниччині. «Багато» ніш було виявлено й за межами печер: вони були висічені безпосередньо у схилах скелі [20, с. 1180-1182; 21, с. 1218; 22, с. 111-116; 23; 24, с. 199-201]. У ході розкопок траплялися залишки іконопису у православно-грецькому стилі, виконаного водяними фарбами червоного, чорного, синього та жовтого кольорів на вапняку [25, с. 114; 26, с. 1219-1220; 27, с. 1-19, 219-223; 28; 29, с. 923-925; 30, с. 26 та ін.; 31, с. 197-226 та ін.]. На час проведення розкопок В. Б. Антоновича на уламках стін монастирської

церкви ще чітко було видно 6 ікон [32, с. 18]. Невдовзі після свого відкриття фрески були частково «оновлені» невдалою позолотою, що констатував у ході своєї подорожі до монастиря у 1919 р. Осип Назарук [33, с. 518]. 2012 р. при вході до однієї з печер біля залишків монастирської церкви автором зафіксовані лише незначні фрагменти іконопису, частково закриті сучасною побілкою; тоді ж на стежці на поверхні ґрунту між джерелами №2 і №3 (всього їх біля монастиря три) знайдено кілька фрагментів кераміки XII-XIII ст. [34]. Бакотський монастир єдиний зі скельних християнських комплексів Подністров'я, де виявлені фрески. Це пояснюється його розташуванням у столиці Пониззя. Припущення П. О. Нечитайла про економічну підтримку монастиря місцевими феодалами у формі ктиторських пожертв [35, с. 92] логічне. Найімовірніше, фрески у монастирі з'явилися унаслідок «сидіння» в Бакоті у 1227-1228 рр. князя Мстислава Удатного. Відомо, що відчуваючи наближення своєї смерті (у 1228 р.), Мстислав постригся у ченці [36, с. 43], отже був людиною досить набожною. Принагідно згадаємо знахідку кінця XIX ст. на території монастиря виробу у вигляді кістяної трубочки з вирізьбленими на ній двозубами – знаками Рюриковичів [37, с. 61]. Загалом фрескова іконографія Бакотського монастиря продовжує візантійсько-болгарські традиції християнського пічерного живопису: більш ранні його зразки відомі в Малій Азії і у Західному Причорномор'ї [38]. За типологією давньоруських пічерних культових комплексів Т. А. Бобровського, Бакотський монастир належить до розвинутого типу «Г» (кущового групового), до якого дослідник зараховує найбільші монастирі та скити, що розвивалися впродовж значного відтинку часу [39, с. 125-126]. Обабіч залишків церкви В. Б. Антоновичем були виявлені рештки дерев'яних прибудов, де знайдено мечі, вістря стріл і пік, спорядження верхового коня й вершника, кам'яні ядра та інші речі, датовані ученим XIV-XV ст. Перелік знахідок дозволив припустити перебування у цих приміщеннях частини гарнізону Бакотського замку [40]. Бакотський монастир у писемних джерелах уперше згадується під 1362 р. у «Повести о Подольской земле», включеній у Супральський і Слуцький білорусько-литовські літописи XVI ст. та у Хроніку Біховця XVII ст.: «Ино тыи княжете Коръятевечи три браты: князь Юръи а князь Олександр, князь

Костянтин и князь Федор со князя великого Ольгиродовыи превозлениемъ и с помочию Литов-ская земли пошли в Подольскую землю. и тогда в Подольской земли не было ни один город ни деревом рубленого, а ни каменем будованого. и тогда тые княжата Корятовичи пришли в Подольскую землю от татар, и баскакам выхода не почали давати. и на первое нашли себе твержю на реке на Смотрити, а в другом месте были черници в горе, и в том месте нарядили город Бакоту. и ловячи в ловах пригодилося имъ так: угонили много олени в тот остров, где ныне Каменское место лежить. и поsekши лесь город мурорвали Каменецъ, а ис того вси Подолски города умурурвали и всю землю Подольскую оселили» [41, с. 66]. Обвал частини гори, що стався у пізньому середньовіччі, до кінця XIX ст. приховав залишки монастиря [42, с. 197, 201]. На жаль, його розкопки у XIX ст. селяни проводили здебільшого хаотично, без наукової фіксації. «Багато костей в нішах пічер, які народ розтягав: кого боліла голова – брав череп, кого нога – кістку з ноги і т. д., аж поки всіх оставших костей не зібрали в одну нішу й не закрили перед побожними віруючими», – писав Осип Назарук [43, с. 518].

Невідомо, скільки знайдених тут речей назавжди втрачені для науки: їх розібрали селяни, або ж вони пропали внаслідок різних лихоліть ХХ ст. У фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею автору трапилася світлина 1891 р. олов'яних чащ і дискосу [44; 45, с. 220, рис.2], знайдених при розкопках В. Б. Антоновича на місці монастирської церкви [46, с. 18]: їхній вигляд не був відомий нашим сучасникам. Відомо, що у 1901 р. до монастиря спеціально приїздив робити світлини Ю. Й. Сіцінський [47, с. 35], а у 1930 р. – співробітник Харківського державного художньо-історичного музею П. М. Жолтовський [48, с. 5-6]. 1999 р. неподалік головного входу у монастир були виявлені чотири поховання, одне з яких містило бронзові скроневі кільця. У 2006 і 2007 рр. у монастирі виявлені ще дві ніші і парне поховання [49], з чого, зокрема, можна зробити висновок, що він наразі досліджений не повністю.

У 1963 р. плато над залишками монастиря (ур. Білянська стінка) обстежував П. О. Раппопорт. Він не виявив тут городища й гадав, що обстежені ним кам'яні вали на краю плато – це залишки пізніх господарських споруд [50, с. 16-

17]. І. С. Винокур, який обстежував у 1964 р. цю територію разом з Г. М. Хотюном, припускав, що тут був господарський двір пічного монастиря або ж феодальний замок, схиляючись до останньої версії [51, с. 44; 52, с. 98; 53, с. 152, 183, 199, 204, рис. 87]. Ще В.Б. Антонович, як вже зазначалося, припускав наявність на Білій горі залишків замку; таке ж припущення висловив Є. Й. Сіцінський [54, с. 1183-1184]. Під час археологічної розвідки П. А. Горішнього й Р. О. Юри 1974 р., а пізніше – Л. І. Кучугури та О. О. Якубенко 1993 р., на цьому місці були знайдені лише поодинокі фрагменти кераміки XII-XIII ст. [55, с. 19; 56, с. 69]. У 1977 р. на ділянці заплави біля піdnіжжя Білої гори М. П. Кучерою й П. А. Горішнім було закладено три шурфи, однак у жодному з них давньоруського культурного шару не виявлено [57, с. 20]. Отже, найвірогідніше, що над монастирем був його господарський двір, причому достеменно невідомо, давньоруського чи пізнішого часу. Неподалік вершини Білої гори (в ур. Двір, всього за 500-600 м від монастиря) у 1961, 1963-1965 рр. І. С. Винокур

і Г. М. Хотюн дослідили будівлю палацового типу XIV-XV ст. [58, с. 229-232, 344]. Певно вона й була тим історичним підґрунттям, на підставі якого виникли перекази і гіпотези про замок на Білій горі. «Замок Бакота» згадується у жалуваній грамоті польського короля Владислава Варненчика під 1442 р. [59, с. 259].

Пам'ятка національного значення №220005-Н «Бакотський скельний монастир», розташована тепер у межах Національного природного парку «Подільські Товтри», попри уже значний час, що збіг з моменту її відкриття, продовжує залишатися недостатньо вивченою. Вона заслуговує ретельного системного вивчення: із залученням фахівців різних галузей наук і напрямків, іхній тісній співпраці, використанням різноманітних методів і методик. Останнім часом дослідженням копій фресок монастиря зацікавилися мистецтвознавці [60 та ін. праці]. Актуальними залишаються також питання збереження, професійної реставрації і консервації залишків цього неординарного комплексу.

- Список використаних джерел:** 1. Маярчак С.П. Лівобережжя Середнього Подністров'я у IX-XIII ст. (за даними історико-археологічних досліджень): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.04. – Київ, 2012. – 391 с. 2. Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии. (Материалы для составления археологической карты Подольской губернии). – Каменец-Подольский, 1901. – 401 с. 3. Антонович В.Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии // Труды VI Археологического съезда. – Одесса, 1886. – Т.1. – С. 86–102. 4. [Антонович В.Б.] Бакотский скальный монастырь. (Объяснение к рисункам) // Киевская Старина. – 1891. – Октябрь. – С. 108–116. 5. Рідуш Б. Бакотско-Комарівський білатеральний скельно-пічний комплекс // Археологічні студії. – Київ-Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наши книги», 2008. – Вип. 3. – С. 223–240. 6. Мельник Е.Н. Следы мегалитических сооружений в некоторых местностях Южной России // Труды VI Археологического съезда. – Одесса, 1886. – Т.1. – С. 103–134. 7. Широцький К. На руїнах Бакоти. (З подорожних вражінь) // Літературно-науковий вісник. – 1912. – Т. 57. – Кн. 1. – С. 71–79. 8. Сицинский Е. Бакота – древняя столица Понизья // Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1889. – №46. – С. 1130–1137; №47. – С. 1175–1184; №48. – С. 1202–1212; №49. – С. 1235–1241. 9. [Антонович В.Б.] Бакотский скальный... 10. Винокур І.С., Горішній П.А. Бакота. Столица давньоруського Понизья. – Кам'янець-Подільський: Центр Поділлезнавства, 1994. – 362 с. 11. Там само. 12. Завальнюк О.М., Прокопчук В.С. Академік М.М. Тихомиров і дискусія про час заснування Кам'янця-Подільського // Наукові праці Кам'янця-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янць-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 16. – С. 421–433. 13. [Антонович В.Б.] Бакотский скальный... 14. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ) изданное по высочайшему повелению Императорскою археографическою комиссиею. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – Изд. 2-е. – С.-Петербург: Типографія М.А. Александрова, 1908. – 638 с. 15. Нечитайло П.А., Ридуш Б.Т. Следы христианского пічного комплекса около с. Студеница на Среднем Днестре // Спелеология и спелеостология. Сборник материалов IV международной научной заочной конференции. – Набережные Челны: НИСПТР, 2013. – С. 316–322. 16. Сицинский Е. Бакота – древняя столица... 17. Прокопчук В.С. Краеведство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с. 18. Баженов Л.В. Alma mater подільського краєзнавства (Місто Кам'янць-Подільський – центр історичної регіоналістики XIX – початку ХХІ століть). – Кам'янць-Подільський: Оіюм, 2005. – 416 с. 19. Рідуш Б. Бакотско-Комарівський... 20. Сицинский Е. Бакота – древняя столица... 21. Сецинский Е. Раскопки древняго скального монастыря в с. Бакоте, Ушицкого уезда // Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1891. – №46. – С. 1213–1221. 22. [Антонович

В.Б.] Бакотский скальный... 23. Антонович В.Б. Дополнительные раскопки в Бакотском скальном монастыре // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – 1893. – Т.7. – С. 17–18. 24. Винокур И.С., Горішний П.А. Названа праця. 25. [Антонович В.Б.] Бакотский скальный... 26. Сецинский Е. Раскопки древняго... 27. Сецинский Е. Материалы для истории монастырей Подольской епархии. – Каменец-Подольск: Типография Подольского Губернского Правления, 1891. – 234 с. 28. С[ецинский] Е. Раскопки Бакотского монастырища в 1892 году // Подольские епархиальные ведомости. – 1892. – №39. – С. 706–708. 29. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. IX. / Под ред. священника Е.Сециńskiego. – Каменец-Подольский: Тип. С.П.Киржацкого, 1901. – 1064 с. 30. Гульдман В.К. Названа праця. 31. Винокур И.С., Горішний П.А. Названа праця. 32. Антонович В.Б. Дополнительные раскопки... 33. Назарук О. До Бакоти: вражіння з подорожі до українських Помпеїв [Републікація за виданням 1919 р. і коментарі: Прокопчук В.С., Старенький І.О., Крик Н.В.] // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. – Т. 19. – С. 512–514. 34. Маярчак С.П. Паспорт пам'ятки археології національного значення «Бакотський скельний монастир» // Архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області. – Хмельницький, 2012. – 6 с. (+ фото). 35. Нечитайло П.О. Погляд на початки християнської архітектури України (до концепції О.А. Пламеницької) // Археологія. – 2006. – №3. – С. 87–94. 36. Грушевський М.С. Історія України-Русі: В 11 т., 12 кн. – Т.3. – К.: Наукова думка, 1993. – 592 с. 37. Дідух Л. Князівські знаки на матеріалах давньоруського часу в колекції НМІУ // «Археологія & Фортіфікація Середнього Подністров'я». Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – С. 61–66. 38. Овчаров Н., Тотева П. Към въпроса за скалната средновизантийска живопис (XI–XII в.) // Археология (София). – 1989. – Кн. 3. – С. 13–21. 39. Бобровский Т.А. К вопросу о типологии и датировке древнерусских пещерных монастырей // Российская Археология. – 1993. – №4. – С. 122–130. 40. Антонович В.Б. Дополнительные раскопки... 41. Супральская летопись // ПСРЛ. – М.: Наука, 1980. – Т.35: Летописи белорусско-литовские. – С. 36–68. 42. Винокур И.С., Горішний П.А. Названа праця. 43. Назарук О. Названа праця. 44. Чаша и дискос (оловянные), найденные при раскопках Бакотского монастырища, 1891 г. (фото) // Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею. – ф. 7748. – 1 Арк. 45. Маярчак С. Давньоруські культові пам'ятки Лівобережжя Середнього Подністров'я // Кобудь-Костянтинів-Старокостянтинів: історія, археологія, культура, архітектура. Науковий збірник «Велика Волинь». – Т. 34. – Старокостянтинів, 2006. – С. 211–220. 46. Антонович В.Б. Дополнительные раскопки... 47. Сецинский Е.И. Отчет об осмотре древностей в Подольской губернии летом 1901 г. // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – К.: Типо-литография Р.К. Лубковского, 1903. – Кн. 17. Вып. 1. – С. 34–49. 48. Тарапунешенко С. Пам'ятки архітектури Подільської губернії. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2013. – 436 с. 49. Баженов О., Мегей В. Про перспективи дослідження Бакотського печерного монастиря // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.1. – С. 210–214. 50. Раппопорт П.А. Отчет о работе отряда по изучению крепостей в 1963 г. // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України (НА А НАНУ). – 1963/15. – 22 арк. 51. Винокур И.С., Гуцал А.Ф., Пеняк С.І., Тимощук Б.О., Якубовський В.І. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. – К.: Наукова думка, 1984. – 224 с. 52. Винокур И.С. Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя від кам'яного віку до середньовіччя. – К.; Одеса: Вища школа, 1985. – 128 с. 53. Винокур И.С., Горішний П.А. Названа праця. 54. Сицинский Е. Бакота – древняя столица... 55. Горішний П.А., Юра Р.О. Звіт про роботу Бакотського загону Дністровської давньоруської експедиції в 1974 р. // НА А НАНУ. – 1974/6 г. – 37 арк. 56. Кучугура Л.І., Якубенко О.О. Звіт про проведення розвідки вздовж берега Дністровського водосховища в Хмельницькій області у 1992 р. // НА А НАНУ. – 1993/54. – 445 арк. 57. Кучера М.П., Горишний П.А. Отчет об археологических исследованиях городищ на Днестре в 1977 г. // НА А НАНУ. – 1977/25 е. – 24 арк. 58. Винокур И.С., Горішний П.А. Названа праця. 59. Білецька О. Поділля на зламі XIV-XV ст.: до витоків формування історичної області: Монографія. – Одеса: Астропрінт, 2004. – 416 с. 60. Мельник В. Стінопис скельного монастиря у Бакоті // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Наук. збірник. – Луцьк, 2015. – Вип. 22: Матеріали XXII Міжнар. наук. конф., (м. Луцьк, 21–22 жовтня 2015 р.). – С. 86–88.

Summary. This publication generalizes main achievements of researches Christian rocky monastery XI-XIV centuries of chronicle Bakota in Middle Podnistrov'ja region. Also there is a new opinion about its historical past.